

Smartelijke liefdes

De titel “Smartelijke liefdes” [*Les amours douloureuses*], resoneert met ongelukkige liefdes [*les amours malheureuses*]. Het roept de dramatische, zelfs tragische dimensie van de liefde op. In het woord “smartelijk” horen we een teveel aan lijden. Sommige affecten, zoals tristesse of verdriet, geven een gevoel van onbehagen weer, terwijl andere, zoals angst, erop wijzen dat de grens van wat draaglijk is wordt overschreden. Freud heeft de spanning tussen het lustprincipe en wat zich aan gene zijde daarvan bevindt centraal gesteld in de problematiek van psychisch lijden. Lacan belichtte dan weer een vreemde bevrediging, een mengeling van lust en pijn, die hij *jouissance* noemde. In zijn essay *Fragments d'un discours amoureux* verwijst Roland Barthes naar een uitgebreide literatuur die teruggaat op de kwellingen van de liefde; waarbij liefdesverdriet [*le mal d'amour*] vele vormen kent: verwachting, onthouding, vervoering, compassie, afhankelijkheid, ballingschap, dwaling, jaloezie, enzovoort. Recenter riep de titel van Sophie Calles werk over liefdesrouw, *Douleur exquise* [Verrukkelijke smart] eveneens een paradoxale bevrediging op.

Vanuit de verschillende benaderingen van de liefde doorheen het onderwijs van Lacan, en niet zonder de bijdragen van Freud, zullen ook wij de drijfveren van smartelijke liefdes onderzoeken.

Tekort, krenking en tristesse

In Seminarie *Le transfert* stelt Lacan de functie van het tekort centraal in het vraagstuk van de liefde. Hij destilleert er een definitie uit: liefde is geven wat men niet heeft.³ Hij onderstreept tezelfdertijd dat wat de één mist, niet is wat de ander mist: de asymmetrie tussen minnaar en geliefde vormt het probleem in de liefde. Hij zegt: “Het volstaat dat men erbij betrokken is, dat men liefheeft, om te worden gegrepen in deze kloof, in deze discordantie.”⁴ Maar het is precies vanuit de discrepantie tussen het verlangen en zijn object, dat de betekenis van de liefde verschijnt door een specifieke operatie: de metafoor van de liefde. Men herkent hierin de premissen van zijn latere stelling: liefde vormt een suppletie voor het niet-bestaan van de

¹ “*Les amours douloureuses*”. Presentatie gebracht tijdens het vorige congres van de NLS “Kliniek van de blik” dat plaatsvond in Dublin 11&12 mei 2024. Vertaling Tom Lintacker, Miet De Muynck en Christel Van den Eeden.

² Patricia Bosquin-Caroz is Voorzitter van de *New Lacanian School*, Analytica lid van de School (*Analyste Membre de l'École - A.M.E*), van de *New Lacanian School*, de *École de la Cause freudienne* en de *World Association of Psychoanalysis*. caroz.patricia@gmail.com

³ Zie: Lacan, J. (2001 [1960-1961]). *Le Séminaire*, livre VIII, *Le transfert*. Texte établi par J.-A. Miller. Paris, Seuil, 46.

⁴ *Ibid.*, 53.

seksuele verhouding. De metafoor van de liefde is een kwestie van contingentie. Wanneer die plaatsvindt, geschiedt het wonder; in het tegenovergestelde geval volgt ontgoocheling of verslagenheid. De scène in het *Symposium* van Plato, getuigt van de krenking van Alkibiades wanneer Socrates weigert hem enig teken van liefde te geven. Socrates heeft niet lief, zegt Lacan, die toen al aandacht had voor de waarde en de impact van het teken van liefde, in zoverre dat gericht is op het zijn.

Lacan wijst de opvatting van de hand dat liefde complementaire wezens *verenigt, integreert, bijeenvoegt* en *samenklit*. De illusie van fusionele liefde, gebaseerd op de ideale vorm van een bol, verwijst hij naar de prullenmand. Hij merkt eveneens op dat de *affectieve verbondenheid* met deze volle vorm haar oorsprong vindt in de imaginaire structuur en de “*Verwerfung* van de castratie”⁵.

Lacan verwijst ook naar Freud, die het *Lust-Ich* als basis ziet voor de liefde en het beschouwt als een effect van het narcisme.⁶ In Seminarie *La Logique du fantasme* formuleert hij het als volgt: “Jij bent slechts wat ik ben. Jij bent niet, dus ik ben niet.”⁷ Of nog: “Als jij niet bent, sterf ik.”⁸ Hij stelt dat deze waarheid zin geeft aan Eros, en door afgewezen te worden verschijnt ze opnieuw in het reële als een “monster waarvan we de effecten in het dagelijks leven maar al te goed kennen”. Hij vervolgt: “Zoals ik stel vanuit elke *Verwerfung* [...], manifesteert de liefde zich in het reële door de meest ongemakkelijke en deprimerende effecten. De wegen van de liefde zijn nergens zo makkelijk te traceren.”⁹ Lacan merkt op dat de liefde niet denkt. Met andere woorden, liefde miskent het narcistische fantasma waarop ze steunt. Ze kan een onbewust weten weigeren of afwijzen en neemt dan de kleur aan van depressie of tristesse.

In *Télévision* brengt Lacan de tristesse expliciet in verband met een morele fout, die volgens hem “uiteindelijk alleen in de gedachten ligt, zijnde de plicht om goed te spreken of om zijn weg te vinden in het onbewuste, in de structuur.”¹⁰ Hij maakt het affect los uit het emotionele register en articuleert het aan de ethiek van het goed-spreken, “die erin bestaat datgene wat niet gezegd kan worden in het weten te omvatten, te omsluiten.”¹¹ Terwijl de tristesse, volgens Jacques-Alain Miller, een gemankeerd weten is.

In hetzelfde jaar, drukt Lacan in zijn *Note italienne* de wens uit voor de psychoanalyse “dat ze haar middelen uitbreidt zodat we het zonder die vervelende verhouding kunnen stellen en de liefde meer waardigheid kunnen geven dan de overvloed aan geklets die ze vandaag is.”¹²

⁵ Lacan, J. (2001 [1960-1961]). *O.c.*, 117.

⁶ Lacan, J. (2023 [1966-1967]). *Le Séminaire, livre XIV, La logique du fantasme*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 157.

⁷ *Ibid.*, 144.

⁸ *Ibid.*, 157

⁹ *Ibid.*, 144.

¹⁰ Lacan, J. (2001 [1974]). *Télévision. Autres écrits*, Paris, Seuil, 526.

¹¹ Miller, J.-A. (2016). Les affects dans l'expérience analytique, *la Cause du désir* 93, 110.

¹² Lacan, J. (2001 [1973]). *Note Italienne. Autres écrits*, Paris, Seuil, 311.

Liefdes en discours

Het duurde echter tot de Middeleeuwen voordat de bevordering van wederzijdse ongelukkige liefde verscheen, in de vorm van de hoofse liefde. Lacan schrijft het ontstaan van deze vorm van liefde toe aan de toevallige ontmoeting tussen de kathaarse ketterij en de nieuwe poëzie van de troubadours. Voor hem is de hartstochtelijke liefde vooral een kwestie van discours, dat niet op eender welk moment ontstaat. Hij kwalificeert het als “de onmogelijke nare droom van de feodaliteit” waarin “aan de kant van de vrouw iets helemaal niet meer functioneerde.”¹³ In Seminarie *Encore* situeert hij die uitvinding van een discours als de enige manier voor de man, waaraan de Dame geheel onderworpen was, om “zich elegant te redden uit het ontbreken van een seksuele verhouding.”¹⁴ De man redt zich inderdaad door idealisering van de Dame en waardering van haar onbereikbaarheid, terwijl het liefdesdiscours zich voedt met tekort, rouw, verlies en dood. In Seminarie *L'éthique de la psychanalyse* merkt Lacan de precisie op van de “kunstmatige, listige organisatie van de betekenaar”¹⁵ van dit discours, dat op een gegeven moment het kader van een ascese vastlegt. De opschorting van vleselijke lust, de omweg rond en de onbereikbaarheid van het object, gelden dan als discipline van lust of onlust. Dit blijkt uit de willekeurige beproevingen die de Dame, niet zonder een zekere wreedheid, aan haar dienaar oplegt. Lacan merkt bovendien op dat de meest ascetische liefdespraktijken zijn ontleend aan *De kunst van het beminnen [Ars Amandi]* van Ovidius, die liefde vergeleek met een soort militaire dienst.

Evenzeer benadrukt hij de beslissende impact die de betekenaar en de overgang naar de letter van deze kunst van het beminnen hadden op de cultuur. De romantische liefde zal hiervan een vorm van heropleving zijn.

Het is duidelijk dat liefde niet losstaat van het Ideaal dat door de traditie wordt overgebracht, en dat de verhoudingen tussen de seksen ordent. Deze oude orde, het “tijdperk van de Vader”, gestructureerd door een verticale logica, heeft plaatsgemaakt voor een horizontale logica, de logica van het netwerk verwant met het *niet-al*, zoals Jacques-Alain Miller al aangaf.¹⁶ Het echtelijke paar als standaardkoppel wordt tegenwoordig opnieuw geconfigureerd in een verscheidenheid aan arrangementen zoals “polyamorie” of “throuple”; zal dit iets veranderen aan de aard van de amoureuze kwellingen? In ieder geval wordt het liefdesleed tegenwoordig anders geïnterpreteerd dan in het verleden. Het liefdesdiscours werd vroeger begrepen vanuit het idee van het tekort, het verloren object of het onbereikbare Ideaal. Nu is het vervangen door een ander discours dat de mislag terugbrengt naar de imaginaire as van domineren-

¹³ Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *Le Séminaire*, livre XX, *Encore*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 79.

¹⁴ *Ibid.*, 65.

¹⁵ Lacan, J. (1986 [1959-1960]). *Le Séminaire*, livre VII, *L'Éthique de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller. Paris, Seuil, 181.

¹⁶ Lacan, J. (2013 [1958-1959]). *Le Séminaire*, livre VI, *Le désir et son interprétation*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Éditions de la Martinière en le Champ freudien. Achterflap.

gedomineerd worden. Tijdens het laatste WAP-congres stelde Jacques-Alain Miller vast dat dit van invloed is op de verhoudingen in de liefde.

Terwijl het veld meer open leek en kansen bood voor uitvindingen, drongen er betekenaars binnen die behoorden tot het lexicon van de strijd tussen de seksen, zoals Lacan al voorspelde: heerschappij, manipulatie, dominantie, dwang, misbruik, *ghosting*... Als tegengewicht wordt een vorm van liefde naar voren geschoven die zogenaamd met instemming verloopt. Deze is gebaseerd op wederzijdse erkenning en wordt voornamelijk geregeerd door het homeostatische regime van het lustprincipe. Feministische bewegingen hebben de privésfeer gepolitiseerd. In naam van gelijke rechten hebben ze ervoor gezorgd dat het juridische discours tussenbeide komt in de verhoudingen tussen de seksen, vaak ten goede. Maar vandaag, met het samenvloeien van het neoliberalisme en de slachtofferideologie, zien we dat het intieme steeds meer tot een politieke kwestie wordt gemaakt. Terwijl deze politisering de nieuwe normen van het discours omarmt, bijt ze zich vast in een patriarchaat dat reeds in verval is. De strijd tussen de seksen laait op, vaak ten kwade. De liefdessmart wordt toegeschreven aan de dominantie van het ene geslacht over het andere, in dit geval van de man over de vrouw. Kunnen we hierin geen nieuwe vorm zien van de verwerping van de liefde en de risico's die ze met zich meebrengt? Het recente wereldwijde succes van de film *Barbie* lijkt dit zeker aan te tonen.

In deze context, ondersteund door het wetenschappelijke discours, maakt alleen het analytische discours nog ruimte voor het reële van de *eros*.

Een kwestie van structuur

Liefde hangt niet alleen af van de discours-effecten die met de tijd variëren, maar is ook een kwestie van structuur. Dankzij de hysterica's toonde Freud vanaf het begin interesse in het fenomeen van de liefde. Hij heeft haar werking meermaals bestudeerd. In zijn tekst *Massapsychologie en Ik-analyse*¹⁷ wijdt hij een heel hoofdstuk aan verliefdheid en hypnose. Hij gebruikt het voorbeeld van de romantische liefde van een jongeman om de verarming van het Ik te illustreren ten opzichte van het kostbare object, dat wordt verheven naar de plaats van Ik-Ideaal. In een toestand van verliefdheid, neemt dat uiteindelijk bezit van de totale eigenliefde, waardoor het Ik beroofd wordt van elk denken. Freud noemt dit fenomeen "opoffering van het eigen Ik" en vergelijkt het met de toestand van hypnose. Zijn woorden zijn krachtig: het object heeft het Ik verteerd, verdwijning van het Ik, onderwerping, fascinatie. Het is dan ook niet verrassend dat bij rouw, een breuk of verraad, het subject het gevoel heeft dat een deel van zichzelf is geamputeerd – een verminking die niet verloopt zonder pijn.

¹⁷ Freud, S. (2006 [1921]). *Massapsychologie en Ik-analyse*. *Werken* 8, Amsterdam, Boom, 263-267.

In zijn laatste onderwijs situeert Lacan het eigenlijke liefdesdrama in de context van de liefdesontmoeting zelf. Hierbij zouden niet langer twee subjecten van het *tekort-aan-zijn* betrokken zijn, maar twee sprekende lichamen “die als subjecten door een onbewust weten zijn getroffen.”¹⁸ Hij stelt in Seminarie *Encore*: “Dat is inderdaad louter een kwestie van ontmoeting – de ontmoeting van symptomen bij de partner, van affecten, van al wat bij elk van ons een spoor nalaat van onze ballingschap, van ons verbannen zijn uit de seksuele verhouding, niet als subject maar als sprekend.”¹⁹ In *L’os d’une cure*²⁰ stelt Jacques-Alain Miller dat, vanuit het perspectief van het niet-bestaan van de seksuele verhouding, dus van de symptoom-partner, geseksueerde wezens koppel vormen op het niveau van het genot. Wat de symptomatische verhouding betreft, die is gerelateerd aan de betekenaarsstructuren van het lichaam, die de partner bepalen als middel tot genot. Bijgevolg is het noodzakelijk om de structuur van *voor elke x* te onderscheiden van die van het *niet-al*, wat onderverdeelt in mannelijke en vrouwelijke vormen van seksuering en het type symptoom-partner van elkeen bepaalt. Met andere woorden, men geniet aan beide kanten niet op dezelfde manier van de liefde, noch wordt er op dezelfde manier onder geleden. Aan het mannelijke spreekwezen schrijft men de fetisjistische genotswijze toe gerelateerd aan object *a*, en aan het vrouwelijke spreekwezen de onbegrensde van een genot in verhouding tot *À*. Smartelijke liefdes kunnen dus worden ingedeeld volgens een logica die eigen is aan elke geseksueerde positie of sekse. Voor de één is er de afgebakende smart van het symptoom, zoals het effect van een splinter in het vlees. Voor de ander is er de grenzeloze smart van de *ravage* en de totale verwoesting. Voor de één is er de last van de ontduubeling van het liefdesleven en de daarmee gepaard gaande verlaging. Voor de ander is er het risico van een dodelijk huwelijk met de ideale incubus, voorbij de reële partner. Smartelijke liefdes verwijzen echter ook naar de manier waarop elk sprekend lichaam hermetisch afgesloten kan blijven voor de taal van de ander.

Het affect is dus niet “de stem van het lichaam”, zijn natuurlijke expressie, maar het signaal van een genotseffect dat verband houdt met het merkteken van de betekenaar. Een analytische ervaring leidt naar het benadrukken van de weerslag van de betekenaar in het affect, en – volgens de uitdrukking van Lacan die Miller onderstreept²¹ – “het affect te verifiëren.”²² Terwijl het in de meest klassieke benadering gaat om het onthullen van de verdrongen waarheid, gaat het in deze opvatting over het *affect dat sporen van de taal nalaat op het lichaam*: dan gaat het over het isoleren van het traumatische merkteken dat zijn weerslag heeft op het misverstand tussen de seksen.

¹⁸ Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *O.c.*, 131.

¹⁹ *Ibid.*, 132. Vertaald in *via LACAN* 7, 39.

²⁰ Miller, J.-A. (2018). *L’os d’une cure*. Paris, Navarin. Vertaald als: Miller, J.-A. (2021). *Het bot van een kuur*. Uitgebracht door de Kring voor Psychoanalyse van de NLS.

²¹ Miller, J.-A. (2016). *O.c.*, 101.

²² Lacan, J. (2001 [1974]). *O.c.*, 524.

Wanneer we in onze praktijk smartelijke liefdes ontmoeten, nodigen we hen uit om zich te laten strikken in het net van betekenaars en zo het genot te doen resoneren vanuit de taal.